

УДК 316.61

О.В. Литовченко, м. Київ

СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ

У статті представлено теоретичні аспекти проблеми соціального становлення особистості з позицій різних підходів у сфері гуманітарного знання.

Ключові слова: соціальне становлення особистості, системний підхід, культурологічний підхід, екзистенційний підхід.

Серед актуальних педагогічних проблем не лише проблеми виховання, соціалізації людини у складному суперечливому світі, але також гостра необхідність розуміння сутнісних основ становлення особистості у цьому світі як носія колективного й індивідуального. Основним педагогічним завданням сьогодні можна вважати забезпечення педагогічними засобами максимального розкриття й реалізації *індивідуальних здібностей і потреб людини* в контексті *сформульованих суспільством цілей й морально-етичних меж* [5; 8; 10].

Останнє зумовило наявність широкого поля філософських, соціально-психологічних, соціально-педагогічних теорій становлення особистості як носія індивідуально-особистісного й колективно-соціального, які базуються на підходах до розвитку особистості, що виникли й розвивалися разом зі становленням філософської, психолого-педагогічної науки, а останнє століття – й соціально педагогічної науки.

Актуальність проблеми набуття людиною соціальності, становлення її як суб'єкта соціальних відносин зумовлює науковий пошук / діалог, появу нових теоретичних конструктів й теорій, зокрема у межах соціальної педагогіки, що теоретизують, з одного боку, процеси соціально-педагогічного впливу (соціально-педагогічного супроводу, соціального виховання) на розвиток і становлення особистості у різних соціальних інститутах (Т.Ф. Алексеєнко, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, І.Д. Зверєва, М.І. Рожков, А.Й. Капська, Г.М. Лактіонова, С.Я. Харченко та ін.); з іншого боку, – суб'єктивні процеси формування якостей особистості, становлення системи цінностей та потреб, формування спрямованості особистості, готовності до виконання соціальних ролей та реалізації власного

“Я” (І.Д. Бех, А.В. Золотарьова, О.Л. Кононко, М.Р. Мирошкіна та ін.).

У працях, присвячених різним аспектам становлення особистості, інтерпретується філософське розуміння категорій “становлення”, “розвиток”, “особистість” (І.В. Андрущенко, О.А. Вусатюк, С.В. Линецький, А.В. Шуба та ін.); аналізуються психологічні чинники та закономірності такого становлення (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, А.Н. Леонтьєв, а також І.Д. Бех, І.С. Кон, О.Л. Кононко, А.В. Петровський та ін.), вивчаються соціально-педагогічні основи навчально-виховного процесу як чинника соціального становлення особистості (А.С. Макарєнко, В.О. Сухомлинський, С.Т. Шацький, а також В.Г. Бочарова, А.В. Золотарева, І.П. Іванов, Б.В. Купріянов та ін.); наголошується на дуалістичній сутності людини, необхідності гармонізації соціального й індивідуального (О.Л. Кононко, А.В. Мудрик, Г.П. Пустовіт, Т.О. Ромм та ін.); розглядаються процеси соціалізації та інкультурації особистості (Т.Ф. Алексеєнко, І.Д. Зверєва, О.В. Бондарєвська, Н.М. Лавриченко, М.П. Лукашевич, А.В. Мудрик, Н.Є. Щуркова, С.Я. Харченко та ін.); соціально-педагогічний потенціал освітніх інститутів, зокрема позашкільних закладів у цьому контексті (А.В. Золотарьова, Б.В. Купріянов, Г.П. Пустовіт та ін.). Водночас категорія “соціальне становлення особистості”, будучи однією з основних категорій соціальної педагогіки як порівняно молодій сфері гуманітарних знань, є на цьому етапі ще не остаточно визначеною, зберігає суттєвий потенціал щодо наукового аналізу, зокрема у зв'язку із конкретною сферою – інститутом позашкільного навчального закладу.

Виявлена дослідницька недостатність обумовлює доцільність спеціального аналізу теоретичних аспектів проблеми соціального становлення особистості у сфері гуманітарного знання. *Метою статті* є визначення основних теоретичних положень у межах проблеми соціального становлення особистості; підходів, актуальних у межах даної дослідницької проблеми.

Отже, на основі попереднього аналізу, актуальними у межах проблеми визначено наступні теоретичні позиції.

– *Об'єктивно становлення особистості людини у ході виховання й соціалізації є процесом інкретним*

(неперервним), таким, що не має свого завершення. В основу такого розуміння становлення людини покладено філософське розуміння категорії “становлення” як такої, що характеризує постійну, таку, що охоплює цілісність, зміну, виникнення та зникнення; протиставляється буттю як стійкості й незмінності (Геракліт, Парменід та ін.).

- *У розвитку поведінки дитини присутні дві основні лінії. Одна – це лінія природного розвитку поведінки, тісно пов’язана з процесами загальнорганічного зростання й зірвання дитини. Інша – лінія культурного вдосконалення психологічних функцій, вироблення нових способів мислення, оволодіння культурними засобами поведінки (Л.С. Виготський) [2].*
- *Людина, будучи носієм колективного й індивідуального начал, є дуалістичною за своєю суттю (Т.О. Ромм). Відповідно доцільно говорити про потребу підлітка, юнака у соціальній типізації та, водночас, прагнення до вираження власної індивідуальності (індивідуалізації), гармонізацію цих процесів (за О.Л. Кононко).*
- *Становлення соціальності людини у ході її соціалізації дозволяє їй відповідати соціальним нормам й вимогам суспільства, а також самореалізуватися в цьому суспільстві на основі освоєння його духовно-моральних цінностей (Т.О. Ромм).*
- *Виховання дитини в суспільстві не є простим підведенням індивідуальності під соціальний стандарт. У цьому контексті О.Л. Кононко підкреслює роль активності самої особистості, яка має можливість вибірково поставитись до пропонованих суспільством вимог, “сприйняти їх як приємні (неприємні), доцільні (недоцільні)” і відповідним чином будувати власну діяльність і поведінку в соціумі [5, с. 12].*

Розглянемо сутність соціального становлення особистості з точки зору різних підходів у сфері гуманітарного знання.

На основі теоретичного аналізу, покладаючись на результати наукових досліджень вітчизняних і російських фахівців (В.А. Караковський, О.Л. Кононко, Л.І. Новикова, Н.Л. Селіванова, Т.О. Ромм та ін.) одним з провідних у вивченні процесу соціального становлення особистості доцільно розглядати системний підхід, в основі якого лежить розгляд об’єкту як системи [6; 9].

Системний підхід має універсальний характер. На значущості системного підходу у дослідницькій практиці наголошують Т.В. Семигіна, М.С. Каган, О.Л. Кононко, М.П. Лукашевич, Т.О. Ромм та ін.

Системний підхід широко застосовується в педагогічних дослідженнях, зокрема: системний підхід у вихованні (І.Д. Бех, О.Я Савченко, О.Л. Кононко, А.В. Мудрик та ін.), системний підхід у розробці теорії виховних систем (Л.І. Новікова, Н.Л. Селиванова та ін.) системний підхід у практиці соціальної роботи (О.В. Безпалько, Т.В. Семигіна, М.П. Лукашевич та ін.).

У полі уваги дослідників педагогічних явищ та процесів з позицій системного підходу також виступають:

- *ідеї цілісності й багаторівневості людської екзистенції*, що дозволяє інтегрувати у єдине ціле все соціальне й індивідуальне, природне й культурне, емоційне й раціональне, духовне й тілесне у ній (М.С. Каган).
- *Особливості соціальних систем* (людське суспільство, виховання тощо), акцентуючи на їх цілісному характері; відносній стійкості функціонування; неоднозначному зв'язку із зовнішнім середовищем, активному саморусі тощо (Л.А. Петрушенко, М.І. Рожков, Т.О. Ромм та ін.)
- *Специфіка соціального виховання як соціальної системи*, що пов'язана із тим, що у ряді випадків саме окремі її елементи (люди, групи інші соціальні спільності) відіграють визначальну роль у процесі соціалізації (М.П. Лукашевич, Т.О. Ромм та ін.).
- *Система соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю* (О.В. Безпалько, І.Д. Зверева, Б.В. Купріянов, Г.М. Лактіонова тощо); *системні моделі соціальної роботи* (Т.В. Семигіна, М.П. Лукашевич тощо). Провідна ідея концепції соціальної роботи з дітьми та молоддю в Україні, розробленої І.Д. Зверєвою, полягає у розумінні її як багаторівневої системи, підсистемам якої властиві відносна самостійність, технологічність та ефективність залежно від об'єкта (напрямку соціальної роботи) й суб'єкта (категорії дітей та молоді) соціально-педагогічного впливу. Кожен напрям-підсистема має соціальне спрямування, яке виявляється у меті, принципах, змісті, формах, методах і критеріях діяльності соціальних служб для дітей та молоді [4]. Основні принципові підходи дослідження О.В. Безпалько

впливають із сучасних теорій про організацію соціально-педагогічної діяльності як системи, що реалізується на державному, регіональному та локальному рівнях. Необхідною умовою організації соціально-педагогічної роботи в громаді є взаємодія між органами виконавчої влади, державними та неурядовими організаціями, ініціативними групами з метою мобілізації зусиль громади задля благополуччя дітей і молоді [1]. М.П. Лукашевич розглядає системно-екологічну модель соціальної роботи й акцентує на таких властивостях системи як гомеостаз (рівновага), ревербація (ефект доміно), напруга й конфлікти (що пов'язані з неповною інтеграцією й відмінностями компонентів системи) тощо. За М.П. Лукашевичем, для соціальної роботи становлять принципове значення наступні обов'язкові характеристики системи: 1) вона складається з менших систем; 2) вона є частиною більшої системи і має свої межі [7, с. 119-120].

Таким чином, аналіз соціального становлення особистості, чинників та специфіки такого процесу з позицій системного підходу відображає методологічну значущість ідеї цілісності й багаторівневості людської екзистенції, дозволяє розглядати процес соціального становлення особистості як систему взаємозалежних особистісних перетворень, що виявляються у взаємопов'язаних сферах становлення особистості: самосвідомість, діяльність, спілкування, й відображають становлення *соціальності* людини як здатності співвідносити власну *індивідуальність* з інтересами суспільства, що в кінцевому підсумку визначає можливість загалом існування суспільства як "системи індивідуальностей", що є залежним один від одного, суспільних норм та морально етичних еталонів.

Необхідність аналізу внутрішніх закономірностей розвитку явищ у їхньому зв'язку із зовнішніми соціокультурними умовами з одного боку, та суб'єктивними установками людської особистості, її смислами й ідеалами – з іншого, зумовлюють актуальність культурологічного підходу до пізнання педагогічних явищ [10, с. 32].

Особливе значення для розуміння соціокультурного підходу має культурно-історична концепція Л.С. Виготського, яка актуалізує ідеї про те, що культурні традиції, контекст побутового існування в культурі, історичний досвід нації диференціюють й структурують почуттєво-когнітивний досвід, способи сприйняття, розуміння й діяльності людини [3].

У створеній Л.С. Виготським концепції історії культури як розвитку систем знаків, що слугують для управління поведінкою, знайшла вирішення проблема співвідношення культури й психології особистості; зокрема, взаємодія особистості й суспільства, що створює сприятливе або несприятливе середовище для розвитку задатків особистості у працях Л.С. Виготського та його школи вперше почало вивчатися експериментально (А. Асмолов) [3].

“Констатуючи певний стан уроджених властивостей людини, ми визначаємо лише його “вихідний стан”, який за культурного розвитку, що відбувся різним чином, може дати неоднакові результати”, – пише Л.С. Виготський [3, с. 221].

Таким чином, культурологічний підхід дозволяє розглядати соціальне становлення особистості як соціокультурний процес розвитку її соціальних, індивідуальних, інтракультурних якостей, становлення системи цінностей, формування світогляду, що здійснюється у певному соціокультурному середовищі, яке визначає ціннісно-смісловий розвиток особистості. В контексті культурологічного підходу соціальне становлення особистості визначають процеси індивідуалізації, соціалізації й інкультурації, що дозволяють згармонізувати в людині індивідуальні цінності до норм й правил соціальної та культурної адекватності.

Екзистенційний підхід у психології ґрунтується на філософії екзистенціалізму, ірраціонального вчення, що зосереджується на пізнанні існування людини у ситуаціях боротьби, страждання, смерті. Ідеї С. Кьєркегора, М. Хайдеггера, Ж.-П. Сартра набули поширення після Другої світової війни і відбивали певне суспільне розчарування в тому, що світ прагне добра і є гуманним за своєю природою. Екзистенціалісти розглядали людське існування, *екзистенцію* (лат. *existere* – існування) як “буття в світі”, тобто таке існування, що конечне (завершене). Основні прояви (модуси) людської екзистенції (існування) – це турбота, страх, рішучість, совість, любов, що виявляється через смерть і зіткнення з “нічим” [7, с. 113].

Для представників екзистенціалізму (С. Кьєркегора, М. Хайдеггера, Ж.-П. Сартра, І. Ялома, Р.Мея, В. Франкла, Л. Бинсвангер та ін.) вважаються логічними наступні ідеї:

- ідея унікального й неповторного людського життя;
- ідея заперечення універсальних інтерпретацій; осягнення кожної конкретної людини лише у контексті її конкретного життя;

– ідея конфлікту між усвідомленням власної смертності й бажанням бути (І. Ялом) тощо.

Ідеї екзистенційного підходу полягають не у вивченні проявів психіки людини, але у самому її житті в нерозривному зв'язку зі світом та іншими людьми; є актуальними не лише у пізнанні соціального буття, соціального становлення особистості (“буття-у-світі”, “буття-разом”), але також є основою цілого ряду практик соціальної роботи (екзистенційна психотерапія І. Ялома, теорія особистості Р. Мея, логотерапія В. Франкла) [7, с. 113].

Таким чином, з точки зору екзистенційного підходу сутність соціального становлення особистості розуміється як процес розвитку унікальної особистості, що передбачає усвідомлення власної індивідуальності шляхом виходу за межі самої себе, реалізації власного унікального потенціалу (людина може бути тим, ким вона вирішила бути), що можливо інтерпретувати через категорії “буття-у-світі”, “буття-разом”.

На основі теоретичного аналізу можемо узагальнити наступне: застосування різних підходів при аналізі такого складного й неоднозначного явища, як соціальне становлення особистості відповідає вимогам щодо відмови від логічної однозначності, жорсткої детермінованості у тих випадках, коли мова йде про дослідження у сфері гуманітарної науки. На думку М. Вебера, (якої сьогодні дотримуються й інші вчені), у природничо-наукових дослідженнях “не спрацьовує” критерій природно наукової точності. Важливим є сам підхід до аналізу проблеми, глибина аналізу та рівень інтерпретації [10, с. 41].

Отже, для пояснення такого складного явища як соціальне становлення особистості, доцільним є поєднання евристичних можливостей різних дослідницьких підходів.

Матеріали статті не висвітлюють проблеми повною мірою, представляють лише окремі її аспекти. З точки зору теоретичного аналізу, проблеми соціального становлення особистості доцільним є звернення до антропологічного, феноменологічного та інших підходів наукового пізнання, що дозволить створити теоретичний образ соціального становлення особистості з урахуванням різних позицій.

Література:

1. Безпалько О.В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.05 [Електронний ресурс] / О.В. Безпалько; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. – Луганськ, 2007. – 44 с. – укр.
2. Выготский Л.С. Проблема культурного развития ребенка / Л.С. Выготский // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14, Психология. – 1991. – № 4. – С. 5-18.
3. Выготский Л. С., Лурия А. Р. Этюды по истории поведения: Обезьяна. Примитив. Ребенок. – М. : Педагогика-Пресс, 1993. – 224 с.: ил.
4. Зверева І.Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.05 / Зверева Ірина Дмитрівна / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1998. – 40с.
5. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О.Л. Кононко. – К : Освіта, 1998. – 255 с.
6. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід) / О.Л. Кононко. – К. : Стило, 2000. – 336 с.
7. Лукашевич М.П. Соціальна робота (теорія і практика) : Підручник / М.П. Лукашевич, Т.В. Семігіна. – К. : Каравела, 2009. – 368 с.
8. Мирошкина М.Р. Социальное становление молодежи в клубе по месту жительства: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Мирошкина Марина Руслановна. – М., 2008. – 399 с.
9. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О.Я. Савченко. 2-ге вид, доповн., переробл. – К. : Богданова А.М., 2009. – 226 с.
10. Ромм Т.А. Социальное воспитание : эволюция теоретических образов / Т.А. Ромм. – Новосибирск: Наука; изд-во НГТУ. – 2007. – 380 с.

В статье представлены теоретические аспекты проблемы социального становления личности с позиций разных подходов в сфере гуманитарного знания.

Ключевые слова: *социальное становление личности, системный подход, культурологический подход, экзистенциальный подход.*

The article presents the theoretical aspects of the social formation of personality in terms of different approaches in the humanities.

Key words: *social identity formation, a systematic approach, cultural approach, an existential approach.*